

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора педагогічних наук, професора Вихруща Анатолія Володимировича на дисертацію Подоляка Михайла Володимировича «Феномен дитинства у педагогічній концепції Степана Балея», подану на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

Польська "Педагогічна енциклопедія ХХІ століття" в першому томі (2003 р.) згадує С. Балея як польського психолога, невролога, психіатра, ініціатора "психологічного порадиництва", психічної гігієни, одного із засновників розвиваючої, виховної, суспільної психології. Окрім цього підкреслюється роль вченого в заснуванні нових кафедр при університетах де досліджувалися педагогічні аспекти виховання, керівництво педагогічним інститутом, редакторську роботу в періодичних виданнях, таємне навчання молоді в час окупації, дослідження актуальних питань психопедагогіки, психології творчості, діагностики, педагогічної діяльності. Навіть попередній перелік напрямів діяльності підтверджує актуальність дисертаційного дослідження. Тим більше, що педагогічна спадщина С. Балея не менша за досягнення в психології.

Зауважимо також той очевидний факт, що дитинство як соціокультурний феномен, зі своїми інтересами, цінностями, світосприйняттям і потребами, що займає важливе місце в соціальній структурі суспільства, має свої характерні ознаки, специфіку. Тим більше, що відомий тезис Я. Корчака " Немає дітей є люди", ще довго буде викликати наукові дискусії.

Дискусійним залишається також проблематика так званого нового виховання (гуманізація педагогіки, перехід від аналізу до синтезу, перехід від інтелектуалізму до антиінтелектуалізму, перехід від яскравих контрастів до менш яскраво виражених суперечностей, необхідність пізнання індивідуальних рис дитини та її суспільного становища, співпраця школи з родиною, а також

зв'язок шкільного та позашкільного життя, селекція учнів відповідно до психологічних критеріїв: інтелектуального розвитку, здібностей, інтересів, домінування виховних завдань над дидактичними, пріоритет активності дитини, її самодіяльності та творчості, самоврядність в організації суспільного життя дітей та молоді).

Добре визначено, на нашу думку, об'єкт дослідження –науково-педагогічна спадщина С. Балея в контексті розвитку педагогічної теорії та практики в Європі першої половини ХХ ст. Предмет дослідження (феномен і місце дитинства у педагогічній концепції С. Балея) не зовсім вдалий так як поняття " феномен ", " місце дитинства " мають не конкретний характер, а зміст дисертації дозволяє значно збагатити цей методологічний аспект.

Доцільно більше уваги звернути на визначення суті нижньої межі дослідження, так як навчання у Львівському університеті, захист докторської дисертації з психології, вчителювання у Перемишльській, Тернопільській та Львівських гімназіях це не лише 1903 рік, а 1952 рік - завершення життєвого шляху вченого.

Не викликає заперечення наукова новизна, хоча окремі аспекти (виокремлено напрями виховання дитячої особистості крізь призму поглядів вченого; з'ясовано внесок С. Балея у теорію та практику виховання важких дітей) бажано конкретизувати.

Зміст автореферату відповідає дисертації.

Як позитивний факт варто відзначити увагу дисертанта до фізичного виховання, здоров'я, гігієни дитини.

Моральне виховання повинно було враховувати власну "внутрішню силу виховання" у поступовому пошуку свободи. Нагороди і кари, на думку вченого, могли бути тільки стимулюючими знаряддям для ефективної праці. У своїй науково-педагогічній діяльності С. Балея орієнтувався на розвиток дитини. Особливу увагу звертав на автономну роль дитинства, розуміючи його не тільки

як етап, а як власний психічний своєрідний стан, що сам по собі є вартісним. Виокремлення в дисертації цих пріоритетів є доцільним і доречним.

Констатовано, що в основі сучасних досліджень дитини і дитинства лежить низка підходів, серед яких: антрополого - гуманістичний, системно-цілісний, синергетичний, культурологічний, аксіологічний, особистісно-діяльнісний.

Порівняльна таблиця в авторефераті та тексті дисертації доречна і змістовна.

Закономірно, що в центрі уваги дисертанта аналіз поглядів С. Балея на сутність і природу інтелекту та особливості й закономірності його розвитку, що дало підстави стверджувати, що розумове виховання дитини варто розглядати з позицій формування особистості та розвитку усіх природних сил і можливостей та індивідуальних запитів.

Дисертантом уточнено і досліджено чотири періоди діяльності С. Балея:

1903 – 1918 рр. – період становлення С. Балея як педагога та науковця; 1918 – 1939 рр. – період активної науково-педагогічної діяльності С. Балея; 1939 – 1945 рр. – зосередження С. Балея на медичній практиці, підпільна освітня діяльність; 1945 – 1952 рр. – повернення до наукової та педагогічної діяльності в педагогіці).

Дисертант підкреслює важливість таких праць вченого, як «Замітки з приводу заснування «Інституту нормальної і патологічної психології» при Науковім Товаристві ім. Шевченка у Львові» (1920), «Проблеми квеїзму» (1924), «Замітка про вплив гіпнози на сон» (1924), «Горячка і свідомість» (1926), «Трійця в творчості Шевченка» (1925), «Потреби педагогічної психології» (1929), «Чи і якою мірою сучасне знання про різницю психіки чоловіка і жінки дає підставу для відокремлення чоловічих і жіночих шкіл?» (1929), «Тестові дослідження і застосування психоаналітичного методу у польських школах» (1929), «Психологія жінки і чоловіка» (1930), «Психологія

віку дозрівання» (1931), «Психологія виховного контакту» (1932), «Характерологія і типологія дітей та молоді» (1933), «Питання методів дослідження інтелекту» (1933), «Дослідження над суспільною поведінкою дошкільників» (1934), «Нарис психології у зв'язку з розвитком психіки дитини» (1935), «Дослідження над етикою і естетикою дітей дошкільного віку» (1935), «Психологія виховання в нарисі» (1938), «Казимир Твардовський ат напрями сучасної психології» (1938), «Особистість» (1939) та ін. Тематика цих праць переконливо доводить, що міжвоєнний період був сприятливим для розвитку нових напрямів педагогіки, зокрема педагогічної психології, основи якої розробляв С. Балей.

Дисертантом підкреслюється, що в інтелектуальному вихованні дитини С. Балей на перший план ставив розвиток її пізнавальних інтересів та мотивів, що допомагають у формуванні таких якостей, як критичність, кмітливість, самостійність прийняття рішень, що мають практичне спрямування. Саме пізнавальній діяльності дитини вчений надавав першорядного значення у розвитку інтелектуальних здібностей. Для цього він радив застосовувати активні методи навчання, котрі спрямовані на творче продукування дитиною набутих знань через максимальне залучення всіх її фізичних і ментальних сил, а саме: метод спроб і помилок (ґрунтується на закріпленні випадково здійснених рухових і розумових актів, за допомогою яких було вирішено значуще для дитини завдання), учіння через наслідування (спосіб засвоєння досвіду інших людей за допомогою природної здатності відтворювати їхні рухи, дії, поведінку тощо), учіння через розуміння (передбачає більш складні дії та процеси, спрямовані на розв'язання певного проблемного завдання через осягнення і розуміння його суті, оцінку рівня його складності та окреслення на цій основі відповідного плану дій), учіння через міркування передбачало опанування сутності проблеми.

У дисертації значна увага звертається на зміст праці «Нарис психології у зв'язку з розвитком дитячої психіки» в якій С. Балей зазначає, що в повсякденному житті інтелект людини ми зазвичай оцінюємо крізь призму її знань. Жодних сумнів не викликає те, що інтелект і знання людини тісно взаємопов'язані. Якщо людина володіє певними знаннями, то це є незаперечним доказом володіння нею і інтелектуальними здібностями, необхідними для набуття цих знань. Втім знання та інтелект аж ніяк не слід ототожнювати. Відтак стає очевидним, що найбільш переконливим свідченням високого рівня інтелектуального розвитку людини С. Балей вважав не стільки її обізнаність в окремих явищах навколишнього світу, скільки повноту і ширину її пізнавальних здібностей. Водночас, актуалізуючи необхідність диференціації інтелекту та набутих знань людини, мислитель все ж визнає неможливість проведення радикальної межі між ними, зумовлену їх діалектичною взаємозалежністю: з одного боку, жодне знання неможливе без інтелектуальних здібностей, а з іншого – усі пізнавальні здібності людини розкриваються повною мірою лише в процесі набуття нею знань.

У цьому контексті доведено важливість міркування С. Балея щодо освоєння мистецтва читання і писемного мовлення. В даному випадку, за його твердженнями, мова йде безперечно про набуті здібності, але все ж таки нерідкими є випадки, коли дітям без будь-яких інтелектуальних вад надзвичайно складно оволодіти цими вміннями. Причина цього, на його думку, криється у впливі первинних, тобто спадкових чинників. Межі зовнішніх впливів, на його думку, визначаються походженням і характером здібностей дитини. Зокрема С. Балей доводить, що кожна здібність є результатом впливу як ендогенних, так і екзогенних чинників, співвідношення дії яких щодо різних здібностей суттєво різняться, а відтак чим більш первинною є здібність, тим меншій модифікації через зовнішні впливи вона підлягає. Говорячи безпосередньо про інтелектуальні здібності, автор схиляється до думки, що їх

ніколи не набуде повною мірою той, кому не вистачає відповідних вроджених задатків. Як аргумент на користь цього вчений наводить той факт, що першопричинами розумової відсталості є спадкові чинники.

Крім обґрунтування мети, завдань, змісту розумового виховання дитини, важливе значення С. Бaley відводить і питанням методів та форм його організації. До розв'язання цієї проблеми мислитель підходить передовсім через пояснення сутності і природи процесу учіння. Учіння, за С. Балеєм, є активним і неперервним процесом освоєння дійсності, де кожний період має характерні способи і методи пізнання. З огляду на це науковець доходить висновку про наявність низки видів учіння, що здійснюються на різних рівнях – сенсорному, сенсомоторному, когнітивному, та реалізуються через різні пізнавально-інтелектуальні механізми, які, своєю чергою, видозмінюються й удосконалюються у процесі розвитку людини.

Серед дидактичних ідей зауважимо «метод спроб і помилок» – найпростіша форма учіння, сутність якої полягає у розв'язанні проблемного завдання через добір різноманітних варіантів вирішення. Зауважимо увагу до проблеми «учіння через наслідування» – спосіб засвоєння досвіду інших людей за допомогою природної здатності відтворювати їхні рухи, дії, поведінку. «учіння через розуміння». Ця форма учіння передбачає більш складні дії і процеси, спрямовані на розв'язання певного проблемного завдання через осягнення і розуміння його суті, оцінку рівня його складності та окреслення на цій основі відповідного плану дій, а не за допомогою безладних, хаотичних спроб; «учіння через міркування», тісно пов'язане із попередньою формою учіння, передбачає опанування сутності проблеми на основі комплексної діяльності, однак поза її конкретним контекстом. Вищість цієї форми учіння полягає в тому, що вона дає дитині змогу усвідомити проблемну ситуацію під різними кутами зору, абстрагуючись від умов, в яких вона постала; «учіння через запам'ятовування» – спосіб засвоєння інформації на основі мнемічної

діяльності. Вчений розрізняє механічне запам'ятовування, спрямоване на закріплення зовнішніх зв'язків певного матеріалу, та логічне запам'ятовування, що передбачає повне і ґрунтовне розуміння виучуваного матеріалу.

У результаті цього вчений доходить до висновку, що чітке розмежування природженого і набутого в людській природі є умовним і не таким очевидним, як здається на перший погляд. І таких прикладів, коли на перший погляд ті чи інші здібності мають спадковий характер, однак при більш ґрунтовному розгляді стають очевидними і соціальні впливи в їх розвитку, а також навпаки начебто набуті здібності при глибшому аналізі аж ніяк не позбавлені елементів спадковості.

Дисертантом доведено, що головними факторами у формуванні соціально-моральної сфери дитини С. Балеї називав родинне оточення та шкільне середовище, при чому останньому він відводив вирішальну роль у формуванні стійких мотивів її соціально-моральної поведінки та морального характеру. За С. Балеєм, моральний характер – це здатність до самоконтролю, до підпорядкування своєї волі раціональним морально-етичним принципам.

Аналізується оригінальність ідей С. Балеї щодо впливу релігійного виховання на особистість, дослідження природи духовно-релігійної сутності, на формування якої впливають зовнішні і внутрішні фактори. До зовнішніх чинників вчений відносить приналежність родини та близьких до певної релігійної конфесії, усталені традиції, релігійні обряди тощо, а до внутрішніх – систему боротьби підсвідомості та усталених релігійних догм і правил, які над нею тяжіють. Релігійне виховання впливає і на становлення духовної свободи й відповідальності особистості, вибір певних моральних норм поведінки, формування її духовно-моральних цінностей. Варто зазначити, що вихідним моментом становлення поглядів С. Балея на проблему розвитку релігійності особистості стали засадничі положення психології релігії як міждисциплінарного вчення про психологічні закони розвитку і

функціонування релігійних феноменів, форм їх вияву, їх структуру та спрямованість. Істинна релігійність передбачає визнання віри самодостатньою і найвищою цінністю. Не пов'язані з релігією потреби, інтереси, цінності мають для неї другорядне значення. Уся її життєдіяльність підпорядкована меті наближення до Бога. Релігійна особистість мотивує свою діяльність, оцінює власні вчинки та дії передовсім з позиції своєї віри. Відповідно, людина, яка плекає в собі справжню релігійність, залишається спокійною, переживаючи внутрішні конфлікти, мужньою – отримуючи жорстокі удари долі. Всупереч іноді й складним життєвим реаліям вона утримує контроль над своїм життям завдяки загальному, всеосяжному релігійному мотивові.

Ціннісним елементом у формуванні всебічно розвиненої особистості є розвиток її естетичної свідомості та культури. Відтак естетичне виховання покликане сформувати естетичні почуття, переживання та смаки людини. Водночас воно спряє розвиткові творчих здібностей особистості, задатки до яких є у кожній людини. Вчений наголошував, що завдяки естетичному вихованню формується специфічне ставлення людини до реальної дійсності, відбувається її залучення до світу естетичних цінностей, розвивається здатність до естетичного переживання. Зазначимо, що вихідним моментом роздумів С. Балея над проблемою естетичної вихованості людини є вияснення природи естетичних почуттів. Естетичні переживання він визначає як вищу категорію людських можливостей: викликані прекрасним вони завжди залишають помітний слід у поглядах і поведінці людини. Естетичні почуття, як зрештою і моральні, релігійні, інтелектуальні, вчений вважає вищими та протиставляє їх нижчим почуттям, пов'язаним з одиничними сенсорними враженнями. Однозначну відповідь на це питання, на думку С. Балея, міг би дати лише внутрішній досвід кожної людини. Лише він може підтвердити або спростувати ідентичність наших переживань і почуттів в обох наведених прикладах. Однак значна складність такого самоспостереження, за твердженнями науковця, стає

суттєвою перешкодою у пошуках відповіді на поставлене питання. Дитяча художня творчість, зазначає вчений, посиляючись на наявні наукові здобутки в цій царині, розвивається поступово.

С. Балей довів, що більшість типів «важких» дітей, серед яких він виокремив дитину «недобру», «брехливу», «амбітну», «зразкову», «лякливу», «ліниву», «дурну», характеризуються неправильним вихованням. Це підтверджує думку про пріоритетну роль виховного впливу на формування соціально-моральної поведінки особистості. Підсумовуючи вищенаведене, зазначимо, що в педагогічній концепції С. Балея проблема виховання «важких» дітей посідала чільне місце. Ця проблема висвітлювалася вченим крізь призму теоретико-методологічних основ характерології дитячої особистості. Він довів, що більшість типів «важких» дітей безпосередньо залежать від виховного впливу. Правильно організована виховна робота сприятиме формуванню всебічно розвиненої особистості зі стійкими морально-суспільними устоями та правилами поведінки, здатної виконувати суспільні функції. Важливими напрямками виховної роботи з «важкими» дітьми С. Балей вважав мотивування пізнавальної діяльності дитини, взаємодію між дитиною та дорослими (батьками, вчителями), стимулювання активності й самостійності дитини. Крім того, український дослідник акцентував увагу педагогів на необхідності спостереження та всебічного аналізу характерологічних особливостей важковиховуваних дітей з метою добору ефективних методів і засобів впливу на дитячу особистість.

С. Балей розглядав амбітність і як негативну рису дитини, що провокує завищену самооцінку, самолюбство, і як позитивну – прагнення до досягнення мети. Відтак у процесі виховання дітей цього типу важливе значення повинно відводитися формулюванню адекватних цілей навчання, подолання негативної мотивації, корекції взаємин між однолітками та дорослими.

С. Балея надавав важливого значення вчителю (вихователю) під час корекції поведінки дитини, зокрема вдаваного ліниства. Особливо важливим в цій роботі є спостереження за дитиною, аналіз її характеру, цілеспрямований і планомірний вплив на навчально-виховний процес.

Дисертаційне дослідження має певні недоліки на які варто звернути увагу.

1. Доцільно висловити авторську позицію, щодо національної ідентифікації С. Балея, використавши відповідні архівні матеріали. Певною мірою це завдання виходить за межі дослідження. У той же час приналежність С. Балея до двох культур мало вплив і на сутність досліджуваної проблеми.

2. Аналіз польських джерел дозволяє звернути увагу на необхідність подальшої роботи над періодизацією наукових пошуків і просвітницької діяльності С. Балея, особливо міжвоєнного періоду.

3. Для розуміння суті новаторства педагогічних ідей С. Балея необхідні порівняльні таблиці щодо поглядів сучасників на розумове, релігійне, естетичне виховання.

4. Варто було б уникати надмірного використання понять, які не мають відношення до суті та є неточними за логічними ознаками. Маємо на увазі насамперед "важких" дітей. Це невдале поняття може використовуватися також для батьків і вчителів. Окрім цього така побутова, емоційна назва перешкоджає науковому аналізу проблеми.

Висловлені зауваження не знижують загальної високої оцінки роботи.

Дисертація Подоляка Михайла Володимировича «Феномен дитинства у педагогічній концепції Степана Балея», яка подана на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук, є самостійним, новаторським дослідженням, відповідає пп. 9, 10, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (зі змінами від 19.08.2015 року, постанова Кабінету Міністрів України

№ 656), вимогам спеціальності 13.00.01, автор Подоляк Михайло Володимирович – заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

Офіційний опонент:

доктор педагогічних наук, професор,
зав. кафедри психологічних та педагогічних
дисциплін Тернопільського національного
економічного університету

А.В. Вихрущ

